

Byzantina Symmeikta

Vol 31 (2021)

BYZANTINA SYMMEIKTA 31

Η υστερορωμαϊκή καταγωγή των εθίμων του Κατακλισμού στην Κύπρο. Μια νέα υπόθεση εργασίας

Γεώργιος ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΑΚΗΣ

doi: [10.12681/byzsym.24926](https://doi.org/10.12681/byzsym.24926)

Copyright © 2021, GEORGIOS DELIGIANNAKIS

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΑΚΗΣ Γ. (2021). Η υστερορωμαϊκή καταγωγή των εθίμων του Κατακλισμού στην Κύπρο. Μια νέα υπόθεση εργασίας. *Byzantina Symmeikta*, 31, 219–240. <https://doi.org/10.12681/byzsym.24926>

INSTITUTE OF HISTORICAL RESEARCH
SECTION OF BYZANTINE RESEARCH
NATIONAL HELLENIC RESEARCH FOUNDATION

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ

BYZANTINA SYMMEIKTA

ΤΟΜΟΣ 31 VOLUME

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΑΚΗΣ

Η ΥΣΤΕΡΟΡΩΜΑΪΚΗ ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΤΩΝ ΕΘΙΜΩΝ ΤΟΥ ΚΑΤΑΚΛΥΣΜΟΥ
ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ. ΜΙΑ ΝΕΑ ΥΠΟΘΕΣΗ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

ΑΘΗΝΑ • 2021 • ATHENS

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΑΚΗΣ

Η ΥΣΤΕΡΟΡΩΜΑΪΚΗ ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΤΩΝ ΕΘΙΜΩΝ ΤΟΥ ΚΑΤΑΚΛΥΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΚΥΠΡΟ.
ΜΙΑ ΝΕΑ ΥΠΟΘΕΣΗ ΕΡΓΑΣΙΑΣ*

Σύμφωνα με τον Κύπριο φιλόλογο και λαογράφο Κ. Π. Χατζηιωάννου, οι τριήμερες εορτές του Κατακλυσμού εορτάζονται την Κυριακή της Πεντηκοστής και περιλαμβάνουν το Σάββατο των Ψυχών και τη Δευτέρα του Αγίου Πνεύματος, γνωστή στην Κύπρο ως Δευτέρα του Κατακλυσμού. Το Ψυχασάββατο, που είναι αφιερωμένο στους νεκρούς, κάθε οικογένεια προσφέρει κατά τον εσπερινό της Παρασκευής πρόσφορο και κόλλυβα (*κόλλυβα*) στην εκκλησία για τους νεκρούς της οικογένειας. Επίσης, οι χωρικοί απέχουν από τις εργασίες τους, ιδίως από την πλύση των ενδυμάτων, διότι θεωρούν ότι οι ψυχές των νεκρών περιπλανώνται επί της γης και μπορεί να πιούν τα ακάθαρτα νερά της πλύσεως, τα *ποζούμια*, τα οποία χύνονται στις αυλές των σπιτιών. Την Κυριακή της Πεντηκοστής («του Γονατιστού»), οικογένειες φέρνουν στην εκκλησία τους νέους καρπούς και το κρασί για να ευλογηθούν και στη συνέχεια μεταφέρονται και πάλι στα σπίτια. Από το βράδυ της Κυριακής γίνεται η προετοιμασία για την επόμενη μέρα, τη μεγάλη λαϊκή πανήγυρη του Κατακλυσμού, όπου άνθρωποι όλων των ηλικιών αλλά και θρησκειών επιδίδονται στο να καταβρέχουν ο ένας τον άλλο με νερό. Κατά χιλιάδες οι κάτοικοι συγκεντρώνονται στις παραθαλάσσιες πόλεις, ιδίως τη Λάρνακα και τη Λεμεσό.

* Οφείλονται ευχαριστίες στους R. Finnegan (Δουβλίνο), Φ. Χατζηττοφή (Λισαβόνα), Θ. Κουμαριανό (Αθήνα), Δ. Σκρέκα (Λονδίνο), Στ. Ζωχιό (Αθήνα), Χρυσ. Κυριάκου (Λευκωσία), Α. Πετριδη (Λευκωσία) και Β. Λιαπή (Λευκωσία), όπως και στους ανώνυμους κριτές του περιοδικού.

Ξεκινώντας από την περιγραφή του Χατζηιωάννου, η οποία αποτυπώνεται το 1962, και σήμερα θεωρείται σημείο αναφοράς, η μελέτη αυτή σκοπεύει να εξετάσει λεπτομερώς τις πληροφορίες σχετικά με τα έθιμα του Κατακλυσμού και στη συνέχεια να στοιχειοθετήσει μια νέα υπόθεση εργασίας ως προς τις πιθανές απώτερες καταβολές τους¹.

ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΕΟΡΤΑΣΜΟΥΣ

Η παλαιότερη αναφορά στους εορτασμούς της Πεντηκοστής στην Κύπρο προέρχεται από τον Άγγλο κληρικό και ανθρωπολόγο Richard Pococke (1704-1765) και τοποθετείται στα τέλη του 1738. Στο κεφάλαιο για την Κύπρο και περιγράφοντας τη θέση των γυναικών γράφει: «They go every Whitsunday in procession to the sea side, which seems to be some remains of the heathen custom of going annually in procession to the sea in remembrance of Venus's coming out of it, which was antiently attended with some other circumstances».

Αυτή είναι και η μοναδική αναφορά του Pococke σε θρησκευτικές ή άλλες λαϊκές εκδηλώσεις στην Κύπρο². Ωστόσο, όπως προκύπτει από την αλληλογραφία του, εκείνος δεν υπήρξε αυτόπτης μάρτυς τους³. Περισσότερες πληροφορίες για τη γιορτή αντλούμε έναν αιώνα περίπου αργότερα από το έργο του Γερμανού αρχαιολόγου Max Ohnefalsch-Richter (1850-1917) και της συζύγου του Magda (1873-1922), οι οποίες επίσης διαπνέονται από αρχαιογνωστικό ρομαντισμό⁴. Αναφέρει ότι

1. Κ. Π. ΧΑΤΖΗΩΑΝΝΟΥ, Αί έορταί τοῦ Κατακλυσμοῦ ἐν Κύπρῳ καὶ ἡ καταγωγή των, *Λαογραφία Κ'* (1962), 1-10. Σύντομη ανασκόπηση των πρώτων αναφορών στους εορτασμούς και τα επιχειρήματα του Χατζηιωάννου βρίσκει κανείς στον πρώτο τόμο του έργου αναφοράς για τα «τσιαττιστά του παλιωμάτου», Ν. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, *Τα τσιαττιστά του παλιωμάτου στον Κατακλυσμό Λάρνακας*, Τόμος Α', 1980-1999, Λάρνακα 2018, ii-ix.

2. R. POCOCKE, *A Description of the East and Some other Countries. Vol. II. Part. I: Observations on Palaestine or the Holy Land, Syria, Mesopotamia, Cyprus*, London 1745, 232.

3. Pococke to Bishop Miles, 4/15 December 1738, *British Library, Add MS. 15779*. Πρβλ. την περιγραφή του Στράβωνα (14.6.3.56-8) για την πομπή των πιστών κατά τον εορτασμό των Αφροδισίων, στην οποία αναφέρεται.

4. Μ. ΟΗΝΕΦΑΛΣΧ-ΡΙΧΤΕΡ, *Ελληνικά Έθιμα στην Κύπρο. Με παρατηρήσεις για τη φυσιογνωμία και την οικονομία όπως επίσης και για την πρόοδο κάτω από την αγγλική κυριαρχία*, μετάφραση-εισαγωγή-σχόλια και επιμέλεια Α. Γ. ΜΑΡΑΓΚΟΥ, Λευκωσία 1994, 82-88 («Μια ειδωλολατρική γιορτή της Πεντηκοστής στον τόπο της βιβλικής Κιττίμ»).

γύρω στα 1880, Έλληνες και Τούρκοι γιορτάζουν μαζί «στον άγιο γιαλό το Πανηγύρι, δηλαδή, τη γιορτή της Παναγίας Αφροδίτης» και πως «όποιον συναντήσεις τη μέρα εκείνη, γνωστό ή άγνωστο, τον ραντίζεις [...] με το Άγιο Νερό της ζωής της θεάς, επικαλούμενος την Αφροδίτη, όπως και στην αρχαιότητα». Στην έντονα ηθογραφικού ύφους μαρτυρία του, ο Ohnefalsch-Richter παντρεύει το παρόν με το απώτερο παρελθόν κάνοντας αναφορές σε φοινικικά και άλλα αρχαία τοπωνύμια του νησιού, αρχαίες πηγές αλλά και πρόσφατα αρχαιολογικά ευρήματα από το νησί. Είναι επίσης ενδιαφέρον ότι όλοι σχεδόν οι αρχαιογνωστικοί παραλληλισμοί στο κείμενό του διατυπώνονται από τον μορφωμένο Κύπριο φίλο του Επαμεινώνδα. Ο Ohnefalsch-Richter – πάντοτε με τη βοήθεια του Κύπριου φίλου του– καταλήγει ότι τα έθιμα του Κατακλυσμού παραπέμπουν στα φοινικικά Αδώνια. Ως αξιόπιστες πληροφορίες για την πανήγυρη από την ανέκδοτη μαρτυρία του Ohnefalsch-Richter, οι οποίες επιβεβαιώνονται και από άλλες σύγχρονες πηγές, συγκρατεί κανείς ότι τα σπίτια, τα καταστήματα, οι βάρκες και το πλήθος όλων των κατηγοριών στολίζονταν με κλαδιά και στεφάνια κυρίως μυρτιάς και πικροδάφνης. Η γιορτή ξεκινούσε με μια παλλαϊκού χαρακτήρα εορταστική νηοπομπή με τη συνοδεία μουσικής. Διά θαλάσσης κατέφθανε στη Λάρνακα πλήθος κόσμος από τα υπόλοιπα λιμάνια του νησιού. Όταν τέλειωναν τα ραντίσματα, οι ρίψεις στη θάλασσα, τα μπάνια και οι θαλάσσιοι περίπατοι, ξεκινούσε ο χορός και το τραγούδι σε υπαίθρια καφενεία στην παραλία μαζί με το φαγοπότι φθάνοντας μέχρι το πρωί. Η Magda Ohnefalsch-Richter συμπληρώνοντας τις αναφορές του συζύγου της αναφέρει ότι «ακόμη είναι ολοζώντανη μέσα στο λαό η μνήμη ότι αυτή η γιορτή των υδάτων, ο σημερινός Κατακλυσμός, που λέγεται και γιορτή της Αφροδίτης, υπήρξε πραγματικά η γιορτή της θεάς». Αναφέρει ότι «ο κόσμος κάνει μπάνια στη θάλασσα, στις ακτές, που κείνη τη συγκεκριμένη μέρα ονομάζει αγίες».

Μια ακόμη, μερικές δεκαετίες προωμότερη, αναφορά αυτόπτη μάρτυρα της πανήγυρης, είναι εκείνη του φιολόγου εκπαιδευτικού Αθανάσιου Σακελλάριου (1826-1901), ο οποίος υπηρέτησε ως σχολάρχης στη Λάρνακα μέχρι το 1854. Παραθέτω εδώ ολόκληρη τη σύντομη αλλά περιεκτική αναφορά του⁵: «Άξια δὲ σημειώσεως εἶνε ἡ τελομένη νῦν

5. Α. Α. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΣ, *Τὰ Κυπριακὰ ἤτοι γεωγραφία, ἱστορία καὶ γλῶσσα τῆς νήσου Κύπρου ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερον*, τ. Α', Αθήνα 1890, 702-3.

πανήγυρις τὴν ἑορτὴν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐν Λάρνακι, Λεμησῶ καὶ ἐν ἄλλαις τισὶ παραλίαις πόλεσι τῆς νήσου. Κατὰ ταύτην συναθροίζονται ἐν τοῖς παραλίαις τῆς νήσου ἐξ ἀπασῶν τῶν πόλεων καὶ τῶν παρακειμένων κωμῶν πλῆθος λαοῦ, ἄνδρες, γυναῖκες καὶ παῖδες. Οὐχὶ βεβαίως πρὸς θρησκευτικὸν οὐδὲ πρὸς ἐμπορικὸν σκοπὸν, ἀλλ' ὑπ' ἀρχαίου φαίνεται ἔθους. Ἐκεῖ δὲ οἱ χωρικοί, ἀφ' οὔ νιφθῶσιν εἰς τὴν θάλασσαν, ἦν Ἄϊν Γιαλὸν τότε καλοῦσιν, διὰ λέμβων ἢ καὶ μικρῶν πλοίων τὴν ἀκτὴν καθ' ἅπασαν τὴν ἡμέραν παραπλέοντες μετὰ μουσικῶν ἐγχωρίων ὄργάνων διασκεδάζουσι, δι' ὕδατος ἀστειότητος χάριν βρεχόμενοι, ἢ ῥίπτοντες ὁ εἷς τὸν ἄλλον εἰς τὴν θάλασσαν. Ἐν δὲ τοῖς πολὺ μεσογείοις τῆς νήσου μέρεσιν, ὡς μὴ ἔχοντες θάλασσαν, καταφεύγουσιν εἰς τοὺς ποταμοὺς ἢ εἰς τὰς πηγὰς καὶ τὰ φρέατα, ὅπου διασκεδάζοντες βρέχουσιν ἀλλήλους. Καὶ ἐν ταῖς οἰκίαις τῶν δ' ἀπάσαις τὴν ἡμέραν ἐκείνην συνειθίζουσι νὰ βρέχωνται, εἴτε διὰ τῆς καλουμένης πισίικλας, εἴτε δι' ἀνθοδέσμης, εἴτε διὰ ποτηρίου χύνοντες πρὸς ἀλλήλους ὕδωρ. Τὸ δὲ νὰ μὴ βραχῆ ὑπ' ἄλλου τὴν ἡμέραν ἐκείνην δὲν θεωρεῖται ὡς καλόν.

Ταύτην οἱ λόγιοι τῶν Κυπρίων ἐπὶ τῶν παραδόσεων τῶν πατέρων τῶν στηριζόμενοι θεωροῦσιν ὡς ἑορτὴν τῆς Ἀφροδίτης. Καλεῖται δ' αὕτη κατακλυσμός, ὅπερ πιθανὸν ἄλλο τι νὰ ἐμφαίνῃ. Κατακλυσμόν δ' ἰδίως ἐν τῇ νήσῳ συμβάντα οὐδεὶς τῶν ἀρχαίων ἀναφέρει. Μὴ δὲ σημαίνει τὴν τῆς θεᾶς τῶν Ἀφροδίτης ἐκ τῆς θαλάσσης διὰ κατακλυσμοῦ οὕτως εἰπεῖν ἀνάδυσιν;».

Ο Σακελλάριος επιβεβαιώνει τις βασικὲς πληροφορίες τῶν Ohnefalsch-Richter καὶ παραδίδει γιὰ πρώτη φορά τὸ ὄνομα τῆς γιορτῆς. Συμπληρώνει ὅτι ἡ πανήγυρις διεξαγόταν σε ὅλες τις παράλιες πόλεις τοῦ νησιοῦ. Δὲν συνδέεται με οἰονδήποτε τρόπο με τὴν Ἐκκλησία, ἐνῶ σύμφωνα με τοὺς συγχρόνους τοῦ Κύπριους λόγιους, ὅπως ἀναφέρει, ἀνάγεται στὴ λατρεία τῆς Ἀφροδίτης. Ο Σακελλάριος φαίνεται ὀρθῶς νὰ ἀμφιβάλλει ὡς πρὸς τὸ σημεῖο αὐτὸ καθὼς στὶς ἀρχαῖες πηγές δὲν γίνεται λόγος γιὰ κατακλυσμό, οὔτε, θὰ προσέθετε κανεὶς, γιὰ κάποια ἰδιαίτερη σχέση τῆς λατρείας τῆς θεᾶς στὴν Κύπρο με τὴ θάλασσα. Ἀναρωτιέται ὁ Σακελλάριος μήπως συνδέεται τελικὰ με τὸ μῦθο τῆς ἀνάδυσης τῆς θεᾶς ἀπὸ τὴ θάλασσα «διὰ κατακλυσμοῦ». Οἱ σχετικὲς ἀναφορὲς τοῦ Κύπριου λαογράφου Γεώργιου Λουκά (1843-1925) κινούνται στὸ ἴδιο πνεῦμα. Ο Λουκά τονίζει τὸν ρόλο τοῦ χριστιανισμοῦ στὴν ὡς πρὸς τὸ ἠθικότερο ἀναμόρφωση τῶν ἀφροδισίων αὐτῶν ἐθίμων καὶ ἀποκλείει

τον χριστιανικό χαρακτήρα της γιορτής. Σύμφωνα με τον Λουκά, ο χριστιανισμός επιβάλλεται στο νησί ως ο φυσικός διάδοχος ενός έλλογου ελληνισμού που παραγκωνίζει και αυτός με τη σειρά του τα αλλόχθονα (φοινικικά και αιθιοπικά) βαρβαρικά στοιχεία⁶. Η διαφορετική οπτική μεταξύ του Λουκά και του Ohnefalsch-Richter ως προς τις εθνοτικές και άλλες καταβολές των αναγόμενων στην προχριστιανική αρχαιότητα εθίμων του Κατακλυσμού είναι ενδιαφέρουσα.

Μετά το 1878 συχνές αναφορές στη γιορτή εμφανίζονται σε κυπριακές εφημερίδες και έντυπα. Μέρος αυτού το υλικού συγκέντρωσε ο Κώστας Π. Κύρρης στο φύλλο του περιοδικού *Λάρνακα-Κατακλυσμός* έτος 1980, όπου προβαίνει επίσης σε αρκετές εύστοχες παρατηρήσεις. Σημείο αναφοράς των γιορτών στα τέλη του 19ου αιώνα παραμένουν οι βαρκάδες μετά μουσικής και χορού εντός των πλοιαρίων, ο διαγωνισμός των ποιητάρηδων και τα υπαίθρια καφενεία στις ακτές. Από τη δεύτερη δεκαετία του 20ου αιώνα, οι εορτασμοί λαμβάνουν συστηματικότερη μορφή και οργανώνονται πλέον από τις δημοτικές αρχές και τοπικούς συλλόγους⁷. Όλοι οι μετέπειτα συγγραφείς και μελετητές συμφωνούν ως προς την προχριστιανική καταγωγή των γιορτών, με τους περισσότερους να κάνουν λόγο για τη λατρεία της Αφροδίτης⁸. Τέλος, η Παρασκευοπούλου αντιπροτείνει τα Υδροφόρια ή πιο αόριστα, τον αρχαίο μύθο του Κατακλυσμού, επισημαίνοντας εύστοχα την έλλειψη ομοιοτήτων του εορταστικού τριημέρου του Κατακλυσμού με τα αρχαία Αδώνια και Αφροδίσια στην Κύπρο⁹.

6. Γ. ΛΟΥΚΑ, *Φιλολογικά έπισκέψεις τῶν ἐν τῷ βίῳ τῶν νεωτέρων Κυπρίων μνημείων τῶν ἀρχαίων* (επιμ. Θ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ), Λευκωσία 1974 [α' έκδ. Αθήνα 1874], 25-31.

7. Κ. Π. ΚΥΡΡΗΣ, Το πανηγύρι του Κατακλυσμού στην Κύπρο: Καταγωγή και σταθμός μεταβίβασης κι επιβίωσης, *Λάρνακα-Κατακλυσμός '80* [επανεκδοση στο Γ. ΙΑΚΩΒΟΥ (επιμ.), *Λάρνακα 2000: Το τέλος ενός αιώνα*, Λάρνακα 2002, 24-40]. Σε γερμανική μετάφραση, «Das Fest des Kataklysmos auf Zypern. Herkunft, Überlieferung und Weiterleben», στο: J. HERRMAN – H. KÖPSTEIN – R. MÜLLER (επιμ.), *Griechenland-Byzanz – Europa. Ein Studienband*, Berlin 1985, 171-185. Α.Χ. ΡΟΥΣΟΥΝΙΔΗΣ, Έθιμα του Κατακλυσμού, *Κυπριακός Λόγος* 3 (1971), 54-55.

8. Ένα άρθρο του Γάλλου Gustave CIRILLI [La fête du “Cataclysmus” à Chypre, *Κυπριακά Χρονικά* 1,3 (1923) 72-74] επαναλαμβάνει γενικά την υπόθεση της σύνδεσης των εθίμων με τον μύθο της γέννησης της Αφροδίτης και τη λατρεία της στην Πάφο.

9. Μ. PARASKÉVOPOULOU, A Larnaca, la «double arche» et le Cataclysmos, *Cahiers du Centre d'Etudes Chypriotes* 2 (1984), 33-42. ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, *Recherches sur les traditions des*

ΚΑΤΑΚΛΥΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΝΘΕΣΤΗΡΙΑ

Η πρώτη συστηματική μελέτη του θέματος δημοσιεύεται στα πρώτα χρόνια της Κυπριακής Δημοκρατίας από τον Κυριάκο Π. Χατζηιωάννου¹⁰, και επιχειρεί να καταρρίψει την άποψη περί της σύνδεσης του Κατακλυσμού με τη λατρεία της Αφροδίτης. Είναι αξιοπρόσεκτο ότι κατά την περιγραφή του απουσιάζουν πλέον οι αναφορές των παλαιότερων μαρτυριών σε εορταστικές «θαλασσοπανηγύρεις», οι οποίες ίσως να είχαν εν τω μεταξύ ατονήσει¹¹. Γίνεται ασφαλώς λόγος για καταβρέγματα στη θάλασσα ή αλλού και για διασκεδάσεις που οργανώνουν πλέον οι δημοτικές αρχές των παραθαλάσσιων περιοχών (τα τσιαττίσματα, λαϊκοί χοροί, λεμβοδρομίες και άλλα παιχνίδια) κατά τις δυο τελευταίες μέρες των εορτών, την Κυριακή και τη Δευτέρα. Ο Χατζηιωάννου δίνει έμφαση στη θρησκευτική πτυχή του τριημέρου, και ειδικότερα τη λατρεία των ψυχών κατά το Ψυχοσάββατο. Βασική θέση του είναι ότι η εορτή του Κατακλυσμού έλκει την καταγωγή της από την αθηναϊκή γιορτή των Ανθεστηρίων. Ισχύει όμως κάτι τέτοιο; Γράφει χαρακτηριστικά¹²: «Λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν ὅτι αἱ ἐορταὶ τοῦ Κατακλυσμοῦ συνδέονται αὐστηρῶς μετὰ τῆς λατρείας τῶν ψυχῶν τῶν νεκρῶν, ὡς ἦσαν συνδεδεμένοι κατὰ τὴν ἀρχαιότητα αἱ ἐορταὶ τῶν Ἀνθεστηρίων, καὶ τὸ γεγονός ὅτι ἀμφοτέραι αἱ ἐορταὶ ἀποτελοῦνται ἐκ καταπληκτικῶς ὁμοίων στοιχείων

fêtes religieuses populaires de Chypre, Λευκωσία 1978, 68-78. Σύμφωνα με τον Φώτιο, τα Υδροφόρια ήταν μια πένθιμη γιορτή των Αθηναίων για όσους χάθηκαν κατά τον Κατακλυσμό: *Photii patriarchae lexicon*, έκδ. Chr. THEODORIDIS, τ. 3, Berlin/New York 2020, λημ. Ὑδροφόρια. Ο Πανσανίας (1.18.7) περιγράφει το τελετουργικό, το οποίο σχετίζεται με τον Κατακλυσμό και ετελείτο στο ιερό της Γαίας στην περιοχή του Ολυμπίου. Αναφορές στη γιορτή αυτή είναι ιδιαίτερα πενιχρές. Εκτός από την Αθήνα, Υδροφόρια αναφέρονται μόνο στην Αίγινα, διαφορετικού όμως χαρακτήρα: ιππικοί αγώνες, αφιερωμένοι στον Απόλλωνα, με τη χρήση αμφορέων (:); βλ. σχόλια στην *Διήγησιν* του Ιάμβου 8 του Καλλιμάχου (A. KERKHECKER, *Callimachus Book of Iambi*, Oxford 1999, 198). Σχόλια στον 5ο Νεμεόνικο του Πινδάρου, στ. 81b, έκδ. A. DRACHMANN, *Scholia vetera in Pindari carmina*, τ.3, Leipzig 1927, 97. Σχολιασμός των πηγών: I. POLINSKAYA, *A Local History of Greek Polytheism. Gods, People, and the Land of Aigina, 800-400 BCE*, Leiden - Boston 2013, 223-4.

10. Κ. Π. ΧΑΤΖΗΙΩΑΝΝΟΥ, Αἱ ἐορταὶ τοῦ Κατακλυσμοῦ (σημ. 1), 1-10.

11. Κ. Γ. ΓΙΑΓΚΟΥΛΛΗΣ, Αἱ ἐορταὶ τοῦ Κατακλυσμοῦ ἐν Κύπρῳ καὶ ἡ καταγωγή των, *Λάρινα-Κατακλυσμός '79*, Λάρινα 1979 (χωρίς ένδειξη σελίδων).

12. ΧΑΤΖΗΙΩΑΝΝΟΥ, Αἱ ἐορταὶ τοῦ Κατακλυσμοῦ, 6.

καὶ τελετῶν θὰ προσπαθήσωμεν νὰ ἀποδείξωμεν ὅτι ὁ Κατακλυσμός καὶ τὰ Ἄνθεστήρια εἶναι μία καὶ ἡ αὐτὴ ἐορτὴ ὑπὸ διαφορετικὰ ὀνόματα, ἐξακολουθοῦσα νὰ διατηρῆται ἐν Κύπρῳ κατὰ τρόπον ἐκπληκτικόν».

Ο Χατζηγιάννου θεωρεῖ ὡς αυταπόδεικτο ὅτι οἱ γιορτές του Κατακλυσμοῦ συνδέονται «αὐστηρῶς μετὰ τῆς λατρείας τῶν ψυχῶν τῶν νεκρῶν» καὶ «ἐνὸς θνήσκοντος καὶ ἀνισταμένου Θεοῦ»¹³. Αὐτό ὁμως ἐρχεται σε ἀντίθεση με τὶς ἐντυπώσεις τῶν πρώτων μαρτυριῶν τῶν γιορτῶν στὴν Κύπρο ἀλλὰ καὶ τὴ νεότερη ἐρευνα γιὰ τὰ ἀθηναϊκὰ Ἀνθεστήρια. Σὲ κάθε περίπτωση, ας ἐξετάσουμε πρῶτα τὶς προϋποθέσεις μιᾶς τέτοιας σύνδεσης βασιζόμενοι στὶς ἀρχαίες πηγές.

Τὰ Ἀνθεστήρια ἦταν μιὰ χθόνια γιορτὴ τῆς πρώιμης ἀνοιξῆς τῶν ἰωνικῶν πόλεων, ἀφιερωμένη στὸν Διόνυσο καὶ ἐορταζόταν γιὰ τρεῖς μέρες μετὰξὺ 11-13 Ἀνθεστηριώνος (Φεβρουάριος/Ἰανουάριος). Περιελάμβανε τὴν Πιθοίγια (*Πιθοιγία*), τὶς Χοές (*Χοαί*) καὶ τοὺς Χύτρος. Ἐπίκεντρο τῆς γιορτῆς ἦταν ὁ ναὸς τοῦ Διονύσου ἐν *Λίμναις*. Τὴν πρώτη ἡμέρα ἀνοίγονταν τὰ πιθάρια με τὸ κρασί τοῦ προηγούμενου χρόνου καὶ ἀναμειγνύονταν με νερό. Ἡ δευτέρα ἡμέρα καὶ πιο σημαντικὴ θεωρεῖτο ἀποφράδα. Δίνονταν δῶρα σὲ παιδιὰ καὶ τοὺς ἐπιτρεπόταν νὰ συμμετάσχουν σὲ τελετουργικὴ οἰνοποσία. Κατὰ τοὺς ἐορτασμοὺς λάμβανε χώρα ἡ ἀντιστροφή κοινωνικῶν ρόλων καθὼς καὶ ἡ παρουσία μεταμφιεσμένων στὸς δρόμους καὶ τὰ σπίτια (πιθανῶς ὡς Κάρεις/κῆρες). Ὁ ἱερός Γάμος τοῦ Διονύσου καὶ τῆς Βασίλιννας, συζύγου τοῦ Ἀρχοντος Βασιλέως τελεῖτο πιθανότατα τὴ νύχτα μετὰξὺ τῆς δευτέρας καὶ τρίτης μέρας. Κατὰ τοὺς Χύτρος, οἱ Ἀθηναῖοι θυσίαζαν στὸν χθόνιο Ἐρμὴ καὶ ἐβράζαν στὶς χύτρες τὴν πανσπερμία. Συνδέονται ἐπίσης με τὸν μῦθο τοῦ ἀπαγχονισμοῦ τῆς Ἐριγόνης καὶ τὸ τελετουργικὸ ὄπου νεαρὰ κορίτσια νὰ ἀνεβαίνουν σὲ αἰῶρες.

Τὰ Ἀνθεστήρια ὡς γιορτὴ ἀφιερωμένη στὶς ψυχές τῶν νεκρῶν φαίνεται νὰ εἶχε υπερτονιστεῖ ἀπὸ παλαιότερους μελετητές τῆς ἀρχαίας θρησκείας εἰς βάρος τοῦ καθαρὰ διονυσιακοῦ/οἰνικοῦ χαρακτήρα τῆς. Ἡ ἐσφαλμένη αὐτὴ πεποίθησις βασίζεται σὲ τρεῖς κυρίως πληροφορίες, τὶς ὁποῖες χρησιμοποιεῖ καὶ ὁ Χατζηγιάννου στηριζόμενος στὴν παλαιότερη βιβλιογραφία. Πρῶτον, τὴν προσταγὴ *θύραζε, Κᾶρες*,

13. ΧΑΤΖΗΓΙΑΝΝΟΥ, Αἱ ἐορταὶ τοῦ Κατακλυσοῦ, 6, 9.

οὐκέτ' Ἀνθεστήρια¹⁴. Δεύτερον, ὅτι το πρωινό των Χοών το πλήθος μασούσε φύλλα ενός φυτού (ῥάμιος), το οποίο, ὡς αναφέρεται ἀλλοῦ, ἀπομάκρυνε τα φαντάσματα/κακά πνεύματα¹⁵. Καί τρίτον, ὅτι ἡ μέρα των Χύτρων, σύμφωνα με τον αιτιολογικό μῦθο του Θεόπομπου, ἀνακαλεῖ τὴν μέρα που οἱ ἄνθρωποι ἐπιβίωσαν του Κατακλυσμοῦ. Ἀφοῦ ἔφαγαν τον χυλό και πήραν δυνάμεις, θυσίασαν υπέρ ὅσων εἶχαν πεθάνει στον χθόνιο Ἐρμῆ για να τον κατευνάσουν¹⁶. Λόγω τῆς ἀναφορᾶς στον Κατακλυσμό, ἡ τρίτη μέρα των Ἀνθεστηρίων ταυτίζεται με τα λεγόμενα Ὑδροφόρια των ἀρχαίων πηγῶν¹⁷.

Ὡστόσο, οἱ ἀρχαιότερες πηγές κάνουν λόγο για Κᾶρες δούλους και ὄχι Κήρες. Ἀκόμα ὁμως και στη δεύτερη ἐκδοχή, υπάρχουν πλέον σοβαρές ἀμφιβολίες ὅτι ἡ λέξι κῆρες δηλώνει τις ψυχές των νεκρῶν. Ἔχουμε μᾶλλον να κάνουμε ἐδῶ με το δρώμενο τῆς εἰσόδου στην πόλη και τῆς συμμετοχῆς στους εορτασμούς ἀυτόχθονων βαρβαρικών παριῶν ἢ/και κακόβουλων πνευμάτων πρὶν ἐκδιωχθοῦν και πάλι με το τέλος τῆς γιορτῆς¹⁸. Ὡς πρὸς τον μῦθο του Κατακλυσμοῦ, ο οποίος υπεισέρχεται ἐδῶ, ναι μεν το τέλος του σηματοδοτεῖ τὴν ἐπιστροφή στην κανονικὴ ζωὴ, ἀλλά, ὡς και στην ἰουδαιοχριστιανικὴ παράδοση, ο ἴδιος ταυτίζεται με τὴν τιμωρία και τὴν καταστροφή του παλίου κόσμου¹⁹.

14. Ζηγνόβιος, Ἐπιτομή, 4.33 (E. LEUTSCH – F. G. SCHNEIDEWIN, *Corpus Paroemiographorum Graecorum*, τ. II, 93. Φώτιος, (ἐκδ. THEODORIDIS [σημ. 9], τ. 2), λημ. θήραξε Κᾶρες. Σούδα (ἐκδ. A. ADLER, τ. 2), λημ. θήραξε Κᾶρες). Πανσανίας, Ἀττικῶν ὀνομάτων συναγωγή, θ 20, ἐκδ. H. ERBSE.

15. Φώτιος (ἐκδ. THEODORIDIS [σημ. 9], τ. 3), λημ. ῥάμιος. Ἐπίσης Νίκανδρος, *Θηριακά* 861.

16. Θεόπομπος 115 F 347 b, ἐκδ. F. JACOBY, *Die Fragmente der griechischen Historiker*, Berlin, 1927-1958 (ἀνατ. Leiden, 2005). Σχόλια στον Ἀριστοφάνη, *Ἀχαρν.*, 1076 [*Scholia on Aristophanes Acharnians*, ed. N. G. WILSON (1975)]

17. Φώτιος λημ. Ὑδροφόρια και Πανσανίας 1.18.7 (βλ. παραπάνω, σημ. 9). Πλούταρχος *Σύλλας* 14.

18. βλ. γενικά και με παλαιότερη βιβλιογραφία, W. BURKERT, *Homo Necans. The Anthropology of Ancient Greek Sacrificial Ritual and Myth*, trans. P. BING, Berkeley – Los Angeles – London 1983, 213-242; J. BREMMER, *The Early Greek Concept of the Soul*, Princeton 1983, 108-124 (“No convincing arguments, therefore, have hitherto been adduced in support of a connection of the Keres with the souls of the dead”).

19. Πρὸβλ. *Β' Ἐπιστολή Πέτρου* 2.5, 3.5-7.

Όπως είδαμε, οι πληροφορίες για τα αρχαία Ανθεστήρια παραμένουν αρκετά αποσπασματικές. Η σύνδεση τους με τον μυθικό Κατακλυσμό του Δευκαλίωνα και κατά κάποιο τρόπο με τους νεκρούς φαίνεται ορθή. Από την άλλη, πρόκειται για μια κατά κύριο λόγο διονυσιακή γιορτή με πένθιμο χαρακτήρα, η οποία τοποθετείται χρονικά στο τέλος του χειμώνα και όχι στις αρχές του καλοκαιριού. Ο χαρμόσυνος χαρακτήρας και η στενή σχέση των κυπριακών εθίμων με τη θάλασσα δύσκολα ανιχνεύονται εδώ. Ακόμα και εάν τα κόλλυβα παραπέμπουν στην πανσπερμία των Χοών και οι ψυχές των νεκρών στις αρχαίες κήρες, η θέση του Χατζηιωάννου για τον χαρακτήρα των κυπριακών εθίμων ως μια κατεξοχήν γιορτή για τους νεκρούς ή ενός θνήσκοντος θεού (Διόνυσος - Χριστός) είναι προβληματική. Επιπλέον, βασική προϋπόθεση για την επιβίωση και αναβάπτιση εθίμων που συνδέονται με τη φύση και την εναλλαγή των εποχών πρέπει να θεωρείται η εποχική τους σύμπτωση, κάτι που δεν συμβαίνει εδώ. Επιπλέον, η έμφαση του Χατζηιωάννου στα χριστιανικά έθιμα του Ψυχοσάββατου, απουσιάζει πλήρως από τις πρώτες μαρτυρίες για τον Κατακλυσμό εκατό χρόνια πριν. Ανεξάρτητα από την κρίση μας ωστόσο, είναι χρήσιμο να ανιχνεύσουμε εδώ τον χαρακτήρα της Πεντηκοστής και του Ψυχοσάββατου στη χριστιανική παράδοση.

ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΗ ΚΑΙ ΨΥΧΟΣΑΒΒΑΤΟ

Για την πρόωμη Εκκλησία η Πεντηκοστή αναφερόταν στις πενήντα μέρες μετά το Πάσχα ως μια περίοδος αναστάσιμης χαράς για τους πιστούς. Από τον πρώιμο πέμπτο αιώνα και έπειτα η Κυριακή της Πεντηκοστής συνδέθηκε αποκλειστικά με το γεγονός της Καθόδου του Αγίου Πνεύματος στους Αποστόλους, όπως περιγράφεται στις *Πράξεις 2* και σηματοδοτεί την ολοκλήρωση του πασχαλινού μυστηρίου. Στα βυζαντινά χρόνια παρέμεινε, επίσης, μαζί με τις υπόλοιπες δεσποτικές εορτές, ως μία από τις ημέρες που ετελείτο το μυστήριο της Βάπτισης και κυρίως της αυτοκρατορικής στέψης του βασιλόπαιδος²⁰, εφόσον ήταν η κατ' εξοχήν ημέρα της επιφοιτήσεως του Αγίου Πνεύματος. Όσον αφορά τη

20. Βλ. σχετικά Αικ. ΧΡΙΣΤΟΦΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Έκλογή, ἀναγόρευσις καὶ στέψις τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος*, Αθήνα 1956, 154 ΤΗΣ ΙΔΙΑΣ, *Τὸ πολίτευμα καὶ οἱ θεομοὶ τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας 324-1204, Κράτος, Διοίκηση, Οικονομία, Κοινωνία*, Αθήνα 2004, 79.

λειτουργική πρακτική συνδέθηκε επίσης με την Κυριακή του Πάσχα²¹. Το πότε και το γιατί καθιερώθηκε ο εορτασμός της Δευτέρας μετά την Πεντηκοστή, ο διαμερισμός δηλαδή της γιορτής της Πεντηκοστής σε δύο ημέρες, καθώς και η λειτουργική ένταξη του Ψυχασάββατου μεταξύ του εορτασμού της Αναλήψεως και της Πεντηκοστής δεν είναι σαφή²². Τα Συναξάρια της Πεντηκοστής και της Δευτέρας του Αγίου Πνεύματος και τα ερμηνευτικά κείμενα των Πράξεων δεν προδίδουν κάποια σύνδεση με τον χαρακτήρα των εορτασμών του Κατακλυσμού. Ο Εσπερινός μετά την Πεντηκοστή, αλλιώς ο Εσπερινός της Γονυκλισίας (της δια γονυκλισίας προσευχής μετά από πενήντα μέρες) σηματοδοτεί ξεκάθαρα το τέλος της πασχάλινής περιόδου. Ωστόσο, στον Όρθρο της Κυριακής της Πεντηκοστής (β' στιχολ.) του Πεντηκοσταρίου οι πύρινες φωτιές που επικάθησαν από μια στον κάθε Απόστολο και ἐπλήσθησαν ἅπαντες Πνεύματος Ἁγίου σύμφωνα με τις Πράξεις (2.1-13), παρομοιάζονται με πύρινους ποταμούς και το Ἅγιο Πνεῦμα με πηγή. Συγκεκριμένα²³: Ἡ τοῦ Πνεύματος πηγὴ, ἐπιδημοῦσα τοῖς ἐν γῆ, εἰς πυρφόρους ποταμούς, μεριζομένη νοητῶς, τοὺς Ἀποστόλους ἐδρόσιζε φωταγωγοῦσα, καὶ γέγονεν αὐτοῖς, νέφος δροσῶδες τὸ πῦρ, φωτίζουσα αὐτούς, καὶ ὑετίζουσα φλόξ, δι' ὧν ἡμεῖς ἐλάβομεν τὴν χάριν, διὰ πυρός τε καὶ ὕδατος, Τὸ φῶς ἐπέστη, τοῦ Παρακλήτου, καὶ τὸν κόσμον ἐφώτισε.

Η αναφορά στο υγρό στοιχείο εμπλουτίζει τη διήγηση των Πράξεων και τη συνδέει με τη βάπτισμα. Θα μπορούσε όμως η σύντομη αυτή μεταφορά στο υμνολογικό τυπικό των ημερών αυτών να αποτέλεσε τον συνδυαστικό κρίκο μεταξύ των προχριστιανικών εθίμων της άνοιξης και της Πεντηκοστής;

21. ODB, λημ. *Pentecost*. H. BUCHINGER, Pentekoste, Pfingsten und Himmelfahrt. Grunddaten und Fragen zur Frühgeschichte, στο: R.W. BISHOP et al. (επιμ.), *Preaching after Easter. Mid-Pentecost, Ascension, and Pentecost in Late Antiquity*, Leiden - Boston 2016, 15-84.

22. Για τον εορτασμό της Δευτέρας του Αγίου Πνεύματος *terminus post quem* είναι ο 10ος αι.: I. Μ. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗΣ, *Ἀπαντήσεις εἰς λειτουργικὰς ἀπορίας Ε' (501-600)*, Αθήνα 2003, 78-79.

23. Το ίδιο επαναλαμβάνεται και στον Όρθρο της Δευτέρας της Πεντηκοστής. Β. ΚΟΥΤΑΟΥΜΟΥΣΙΑΝΟΣ, *Πεντηκοστάριον χαρμόσυνον τὴν ἀπὸ τοῦ Πάσχα μέχρι τῆς τῶν Ἁγίων Πάντων Κυριακῆς ἀνηκούσας αὐτῷ Ἀκολουθίαν περιέχον*, Βενετία 1860, 188-9, 200-1.

Πριν απαντήσουμε στο ερώτημα αυτό θα πρέπει να εντάξουμε στη συζήτησή μας ένα ευρύ φάσμα λαϊκών εθίμων και δρωμένων, τα οποία σχετίζονται με την εορτή της Πεντηκοστής και τη λατρεία των νεκρών.

ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΗ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΑ ΡΟΥΣΑΛΙΑ

Ο Βάλτερ Πούχνερ στη μελέτη του «Επιβιώσεις της ρωμαϊκής γιορτής των Ρόδων στη Βαλκανική Χερσόνησο» συγκεντρώνει πλήθος λαϊκών εθίμων από τη Βαλκανική που σχετίζονται με τη λατρεία των νεκρών σε συνδυασμό με το χριστιανικό εκκλησιαστικό εορτολόγιο και την εναλλαγή των εποχών και τα οποία αναφέρονται ως *rosalia*, ρουσάλια, *rosalii*, *rosaliile*, *rusalki*, ροσολήδες κ.ά.²⁴ Πρόκειται για έθιμα συμποσίου στα μνήματα των νεκρών την εβδομάδα της Πεντηκοστής (το Ψυχοσάββατο πριν την Πεντηκοστή) αλλά και σε άλλα εποχικά/εορταστικά συμφραζόμενα κυρίως κατά τη διάρκεια του χειμώνα και της άνοιξης, αντιλήψεις για την εμφάνιση των νεκρών, βλαπτικών νεράιδων, πνευμάτων των λιμνών, καθώς και εκστατικοί χοροί, μεταμφιέσεις και αγερμοί. Η απάντηση στο βασικό ερώτημα, τη σχέση δηλαδή των λαϊκών αυτών δρωμένων με την αρχαία ρωμαϊκή γιορτή των *Rosalia*, είναι εξαιρετικά αμφιλεγόμενη²⁵. Τούτο οφείλεται καταρχάς στην αμφισημία της αρχαίας γιορτής των νεκρών και των λουλουδιών, κυρίως όμως, από τους βυζαντινούς χρόνους και έπειτα, στον συμφυρμό πολλών ετερογενών εθίμων, τη συχνή εποχική μεταφορά τους και τις πιθανές ετυμολογικές συγγενείες τους ως προς την παράλληλη χρήση του όρου στα ελληνικά και τις σλαβικές γλώσσες²⁶.

Αντιλήψεις και πρακτικές που συναντώνται στα ταφικά έθιμα της αρχαιότητας (ῥοδισμός) και ειδικότερα στις επίσημες γιορτές προς τιμήν των νεκρών (π.χ. τα Ρουσάλια και Λεμούρια) και η τελετουργική και

24. В. ПУХНЕР, *Βυζαντινά θέματα της ελληνικής λαογραφίας*, Αθήνα 1994, 11-95.

25. Κύρια συστατικά της αρχαίας εξελληνισμένης ρωμαϊκής γιορτής ήταν η τέλεση θυσίας, δείπνου και στολισμού των τάφων των νεκρών με ρόδα. Ο αρχιβής χρόνος (άνοιξη ή καλοκαίρι) και ο χαρακτήρας των αρχαίων Ρουσαλίων διέφερε από τόπο σε τόπο. Μ. P. NILSSON, s. v. *Rosalia*, *RE I A 1* (1914), 1111-1115. CH. KOKKINIA, Rosen für die Toten im griechischen Raum und eine neue ῥοδισμός-Inschrift aus Bithynien, *Museum Helveticum* 56 (1999), 203-221.

26. J. DYND, Rusalki: Anthropology of time, death, and sexuality in Slavic folklore, *Studia Mythologica Slavica* 20 (2017), 83-109. F. MIKLOSICH, *Die Rusalien: Ein Beitrag zur slawischen Mythologie*, Wien 1864.

συμβολική χρήση του ρόδου σε ευετηριακές λατρείες (π.χ. τα Φλοράλια, Ανθεστήρια κ.λπ.) εμπλουτίζουν μέσω περίπλοκων διαδρομών κατά την πρωτοχριστιανική περίοδο τη λατρεία των χριστιανών μαρτύρων και την τελετουργική βίωση του Θείου Δράματος. Βυζαντινές εκκλησιαστικές, μεσαιωνικές βαλκανικές, μικρασιατικές και ρωσικές πηγές επιβεβαιώνουν τη συσχέτιση των λουλουδιών με τη χριστιανική λατρευτική τελετουργία, όπως τον ανθισμό ή ροδισμό εικόνων αγίων, αλλά και την επιβίωση μιας πανηγύρεως φαιδρού/ανοιξιάτικου χαρακτήρα ονομαζόμενης ρουσάλια, τουλάχιστον έως τον 12ο και 13ο αιώνα, η οποία τελείται συνήθως μετὰ τὸ ἅγιον Πάσχα ἢ τῆ μετὰ τὴν Πεντηκοστήν εβδομάδι. Γίνεται εδώ λόγος για αγερούς, χορούς και δρώμενα μεταμφιεσμένων²⁷. Η χρήση του όρου ρουσάλια ως προς το τελετουργικό περιεχόμενο και τον εποχικό προσδιορισμό τους, δεν είναι πάντοτε συνεπής και φαίνεται κάποτε να αναφέρεται σε ειδωλολατρικές γιορτές γενικώς. Μια υπο-ομάδα μεταξύ των αναφορών αυτών ωστόσο αναφέρεται συγκεκριμένα στην εβδομάδα της Πεντηκοστής, δηλαδή τον μήνα Μάιο/πρώιμο Ιούνιο, και συσχετίζεται στενά με τις ψυχές των νεκρών.

Ο Πούχνερ στο γενικό επιχείρημά του περί επιβιώσεων της αρχαίας γιορτής των Ροσαλίων, κατατάσσει τον κυπριακό Κατακλυσμό στο «εορτολογικό σύστημα των Ψυχοσαββάτων» και ειδικότερα εκείνου της Πεντηκοστής ή «του ρουσαλιού», όπως είναι γνωστό στα ορθόδοξα Βαλκάνια²⁸. Ωστόσο, μολονότι εκφάνσεις λαϊκής λατρείας που σχετίζονται με το Ψυχοσαββάτο και την Κυριακή της Πεντηκοστής συναντώνται στην Κύπρο (π.χ. ετομασία κολλύβων, η προσφορά εποχικών καρπών στην Εκκλησία, η απαγόρευση εργασίας, ειδικά του πλυσίματος,

27. Βλ. π.χ. *Demetrii Chomateni Ponemata Diaphora*, εκδ. G. PRINZING [CFHB XXXVIII], Berlin - New York 2003, 387-389 και συγκεκριμένα 387.5-7. ΠΟΥΧΝΕΡ, *Βυζαντινά θέματα*, 38-9. Φ. ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ, *Βυζαντινών Βίος και Πολιτισμός* τ. Β1, Αθήνα 1948, 30-1. Γ. ΜΕΓΑΣ, *Έλληνικαί έορταί και έθιμα τής λαϊκής λατρείας*, Αθήνα 1963², 208.

28. ΠΟΥΧΝΕΡ *Βυζαντινά θέματα*, 72. Παραθέτω εδώ τις κατηγοριοποιήσεις αυτές: 1. Στο «όνομα του ρόδου»: ανθοστολισμός και χρωματικός συμβολισμός σε ανοιξιάτικες τελετές των Βαλκανίων· 2. Νεκρολατρεία: μνημόσυνο, επίσκεψη στον τάφο και προσφορά τροφής· 3. «Των ψυχών» - το εορτολογικό σύστημα των «Ψυχοσαββάτων»: λειτουργική ευλογία των προσφώνων, κόλλυβα και μαντικά έθιμα της μοίρας· 4. «Rusalki» και «rusalii(le)», «padalice» και «calusarii»: τα μάγια των νεράιδων και η χορευτική θεραπεία του δαιμονισμένου κατά την Πεντηκοστή.

η γονυκλισία), ο εντελώς ιδιότυπος χαρακτήρας των θαλασσινών δρωμένων της Δευτέρας και η μη συσχέτισή τους είτε με τη νεκρολατρεία, είτε με τα υπόλοιπα μορφολογικά και σημασιολογικά χαρακτηριστικά, εκκλησιαστικά και μη, των εθίμων που ομαδοποίησε ο Πούχνερ, και ασφαλώς το όνομα (ρουσάλια), με οδηγεί σε ένα διαφορετικό συλλογισμό²⁹. Αναρωτιέμαι γιατί η περίπτωση του κυπριακού Κατακλυσμού θα πρέπει να αναγνωριστεί αποκλειστικά και μόνο ως μια παραλλαγή ενός δρώμενου της μακρινής Βαλκανικής, με το οποίο σχετίζεται ημερολογιακά, αντί για την επιβίωση μιας επιχωριάζουσας ξεχωριστής προχριστιανικής λαϊκής γιορτής, η οποία προσκολλάται στο κοινό ορθόδοξο τυπικό της εκκλησιαστικής γιορτής της Πεντηκοστής. Κάτι ανάλογο θα μπορούσε να ισχύει και με άλλα παραδείγματα εποχικών δρωμένων που συγκεντρώνει ο Πούχνερ και εντάσσει στο ερμηνευτικό του περίγραμμα³⁰. Άλλωστε, ο ίδιος στην εξαιρετικά σύντομη αναφορά του στα κυπριακά έθιμα τα περιγράφει ως μια «σύνθετη γιορτή των υδάτων και των λουλουδιών». Όπως θα υποστηρίξω παρακάτω, ο ιδιότυπος χαρακτήρας του κυπριακού Κατακλυσμού θα μπορούσε να ανάγεται σε μια λαϊκή γιορτή της άνοιξης και του νερού, τον υστερορωμαϊκό Μαΐουμά, για τον οποίο γνωρίζουμε ότι επιβιώνει κατά τους βυζαντινούς χρόνους.

Ο ΜΑΪΟΥΜΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΥΣΤΕΡΟΡΩΜΑΪΚΟΥΣ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ

Η λέξη *μαΐουμάς* και τα παράγωγά της μαρτυρούνται σε κείμενα και επιγραφές που χρονολογούνται μεταξύ του 3ου και 10ου αιώνα μ.Χ. Οι κυριότερες αναφορές ανήκουν σε βυζαντινούς χρονογράφους ή

29. Έθιμα κατά το Σάββατο «του ροσαλιού»: ΠΟΥΧΝΕΡ, *Βυζαντινά θέματα*, 67-75.

30. Ως προϋπόθεση για την υποστήριξη της γενικής θέσης του ο ΠΟΥΧΝΕΡ (*Βυζαντινά θέματα*, 48) γράφει: «Δεν πρέπει να ακολουθήσει κανείς και να αναλύει μόνο και αποκλειστικά τη γλωσσική εξέλιξη του όρου [ρουσάλια] ούτε μόνο και αποκλειστικά την εξέλιξη του περιεχομένου ούτε πρέπει να αλληλοσυσχετίζει συνεχώς και στενά τις δύο εξελίξεις (δηλαδή ένα συγγενές φαινόμενο ανήκει τότε στο σύμπλεγμα των “rosalia”, όταν έχει και το όνομα του και αντίστροφα), επειδή σημαίνουν και σημααινόμενο τραβούν εν μέρει διαφορετικούς δρόμους. Σ’ αυτό προστίθεται βέβαια και η εξάρτηση από συγκεκριμένη εποχή και εορτολογική ημερομηνία: “το όνομα του ρόδου” δεν προφέρεται μόνο κατά την άνοιξη». Αναρωτιέται κανείς γιατί η παραπάνω γενική έκκληση για ελαστικότητα ως προς τα κριτήρια κατηγοριοποίησης του υπό εξέταση υλικού δε θα μπορούσε να λειτουργήσει, έστω κάποιες φορές, και αντιστρόφως.

λεξικογράφους. Η λέξη είναι πιθανότατα σημιτικής προέλευσης (yam/yamma = θάλασσα). Στις αρχαίες και βυζαντινές πηγές, εκτός από μια δημοφιλή γιορτή, η ίδια λέξη χρησιμοποιείται και ως τοπωνύμιο, συνήθως παραθαλάσσιων πόλεων του συροπαλαιστινιακού χώρου, ως κύριο όνομα και ως εθνικό. Είναι επίσης πιθανόν να αναφέρεται και σε ένα είδος κτηριακής κατασκευής λουτρικού χαρακτήρα. Σε μεταγενέστερες πηγές περιγράφει επίσης δημόσια τελετή διανομής φαγητού / κρέατος³¹. Ο κρατικός αξιωματούχος και αρχαιοδίφης του βου αιώνα Ιωάννης Λυδός αναφέρει στο έργο του *Περὶ Μηνῶν* (4.76-82): *οὕτως μὲν κατὰ θεολογίαν, κατὰ δὲ τὸν τῆς φυσιολογίας τρόπον τὴν Μαΐαν οἱ πολλοὶ τὸ ὕδωρ εἶναι βούλονται· καὶ γὰρ παρὰ τοῖς Σύροις βαρβαρίζουσιν οὕτως ἔτι καὶ νῦν τὸ ὕδωρ προσαγορεύεται, ὡς καὶ μηΐουρι τὰ ὑδροφόρα καλεῖσθαι.* (Σύμφωνα με τις μεθόδους της φυσικής φιλοσοφίας οι περισσότεροι θεωρούν ότι η Μαΐα [ρωμαϊκή θεότητα] ταυτίζεται με το νερό. Ἐτσι, ανάμεσα στους Σύρους που βαρβαρίζουν [δεν μιλούν καλά τα ελληνικά] αποκαλούν ακόμα και σήμερα έτσι το νερό, και τα υδροφόρα [ενν. αγγεία ή δεξαμενές] αποκαλούνται μηΐουρι). Και συνεχίζει ο Ιωάννης Λυδός: *μαΐουμιζέιν τὸ ἐορτάζειν ὀνομάζουσιν, ἐξ οὗ καὶ Μαΐουμῆαν πανήγυρις <γὰρ> ἦγετο ἐν τῇ Ῥώμῃ κατὰ τὸν Μάϊον μῆνα. τὴν παράλιον καταλαμβάνοντες πόλιν τὴν λεγομένην Ὀστίαν οἱ τὰ πρῶτα τῆς Ῥώμης τελούντες ἠδύπαθεῖν ἠνεύχοντο ἐν τοῖς θαλαττίοις ὕδασι ἀλλήλους ἐμβάλλοντες· ὅθεν καὶ Μαΐουμῆας ὁ τῆς τοιαύτης ἐορτῆς καιρὸς ὀνομάζετο.* (Μαΐουμιζέιν ονομάζουν το να τελεί κανείς την εορτή αυτή, εξ ου και Μαΐουμάς. Διότι στη Ρώμη τελούνταν πανήγυρις κατά τον μήνα Μάιο. Οι ανώτεροι αξιωματούχοι (της Ρώμης) πηγαίνοντας στην παράλια πόλη που ονομάζεται Ὀστια για να διασκεδάσουν, πετούσε ο ένας τον άλλο στη θάλασσα. Εξ αυτού η περίοδος της γιορτῆς αυτής ονομάζεται Μαΐουμάς).

Εξηγώντας την καταγωγή ρωμαϊκών, ελληνικών ή άλλων εορτών που τελούνταν κατά τον μήνα Μάιο, ο Ιωάννης Λυδός συνδέει εδώ – κάπως βεβιασμένα, θα λέγαμε– τη σημιτική λέξη, την οποία γνωρίζει ως παραθαλάσσια γιορτή, με τον ομόηχο ρωμαϊκό μήνα και τη ρωμαϊκή θεότητα Μαΐα (Maia), μια εκδοχή της θεάς Γης / Μεγάλης Μητέρας. Αξίζει κανείς να αναφέρει επίσης ότι σύμφωνα με τον συγγραφέα, ο Μάιος ήταν αφιερωμένος στη λατρεία των νεκρών, κάτι που, όπως είδαμε,

31. K. MENTZU-MEIMARE, *Der ΧΑΡΙΕΣΤΑΤΟΣ ΜΑΪΟΥΜΑΣ*, BZ 89 (1996), 58-73.

διατηρείται και στην εκχριστιανισμένη επιβίωση των λαϊκών αυτών εθίμων. Ο συγγραφέας κάνει λόγο για τη γιορτή των Ροσαλίων και των Λεμουρίων, εορτών αφιερωμένων στους νεκρούς και τις ψυχές τους, οι οποίες μάλιστα, μεταξύ άλλων, περιελάμβαναν εξαγνισμούς με νερό και τελετουργικές ραντίσεις³².

Με την έννοια της πανηγύρεως, ο Μαΐουμάς συναντάται σε πόλεις του ανατολικού κυρίως τμήματος της αυτοκρατορίας, στο εορταστικό ημερολόγιο των οποίων φαίνεται να προστίθεται κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους. Ενώ ενδεχομένως παρουσίαζε κατά τόπους διαφορές, διατηρούσε ως κύρια χαρακτηριστικά του: (α) τη χρήση του νερού, (β) τον ηδυπαθή, απρεπή χαρακτήρα του και (γ) τον εορτασμό του τον μήνα Μάιο. Γίνεται λόγος για τις πόλεις της Αντιόχειας, της Γάζας, της Όστιας και της Κωνσταντινούπολης, ενώ σχετικές επιγραφικές μαρτυρίες προέρχονται από τη Νίκαια της Βιθυνίας, την Αφροδισιάδα της Καρίας, την Τύρο της Φοινίκης και τα Γέρασα της Δεκαπόλεως στην Ιορδανία. Στην ίδια μαγιάτικη γιορτή, που δεν κατονομάζει ωστόσο, φαίνεται να αναφέρεται και ένα συριακό χρονικό του βου αιώνα σχετικά με την πόλη Έδεσσα της Οσροηνής στη Μεσοποταμία³³. Κοινό στοιχείο όλων των παραπάνω είναι η στενή σχέση της γιορτής με το νερό ή/και χώρους δημόσιας αναψυχής λουτρικού/υδραυλικού χαρακτήρα (λουτρά, δημόσιες κολυμβητικές δεξαμενές, υδραγωγεία, ορχήστρες θέατρου μετασκευασμένες σε δεξαμενές)³⁴. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της γραπτής υστερορωμαϊκής επιγραφής σε τοίχο κτηρίου από την Τύρο της Φοινίκης, πιθανότατα λουτρού, η οποία αναφέρει *Οί μαΐουμίζοντες / ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ / καλὰς ἡμέρας / ἔχουσιν*. Στην Αφροδισιάδα, σε επιγραφή των μέσων του 5ου αιώνα γίνεται λόγος για έναν μαΐουμάρχη

32. Ιωάννης Λυδός, *Περὶ μηνῶν* 4.80, έκδ. R. WÜNSCH, *Ioannis Lydi de mensibus*, Leipzig 1898, 82. Για τα Λεμούρια αναφέρει ότι είναι αφιερωμένα σε φαντάσματα (*εἰδώλων ἢ φασμάτων ἢ δαιμόνων ἐμπαθῶν*) που συχνάζουν στους τάφους.

33. G. GREATREX - J. W. WATT, *One, Two or Three Feasts? The Brytae, the Maiuma and the May Festival at Edessa*, *Oriens Christianus* 83 (1999), 1-21.

34. Όπως υποστηρίζει η MENTZU-MEIMARE, *Der ΧΑΡΙΕΣΤΑΤΟΣ ΜΑΪΟΥΜΑΣ*, η λέξη μαΐουμάς σε οικοδομική επιγραφή κοντά στα Γέρασα (Birketein) δεν αποδίδει τιμές για την χορηγία της γιορτής από κάποιον επιφανή αυτοκρατορικό αξιωματούχο αλλά την επιτυχή οικοδόμηση κτηρίου (π.χ. λουτρική κατασκευή ή κολυμβητική δεξαμενή) που χρησιμοποιείτο κατά τον εορτασμό του Μαΐουμά.

(τελετάρχη της τοπικής γιορτής του Μαΐουμά), ο οποίος θα μπορούσε κάλλιστα να υπήρξε χριστιανός.

Οι περισσότερες πληροφορίες για τον εορτασμό του Μαΐουμά αφορούν ωστόσο την Αντιόχεια, τη σημαντικότερη πόλη της Ανατολής κατά την ύστερη αρχαιότητα³⁵. Έχοντας υιοθετήσει στοιχεία από παλαιότερες οργιαστικού χαρακτήρα γιορτές του Διονύσου και της Αφροδίτης που τελούνταν την ίδια εποχή αλλά είχαν από καιρό με την εδραίωση του χριστιανισμού αποβάλει τον καθαρά θρησκευτικό τους χαρακτήρα, ο αντιστοχικός Μαΐουμάς, σύμφωνα με τον Ιωάννη Μαλάλα, πραγματοποιείται κάθε τρία χρόνια για ολόκληρο τον μήνα Μάιο³⁶. Είναι ωστόσο αρκετά πιθανό ότι τόσο στην Αντιόχεια, όσο και αλλού, η γιορτή διαρκούσε μόνο μερικές ημέρες. Περιλάμβανε πλούσια δείπνα, παιχνίδια με το νερό και νυχτερινές σκηνικές παραστάσεις στο θέατρο του παραποτάμιου προαστείου της πόλης, τη Δάφνη. Είναι πιθανό ότι στο πλαίσιο της γιορτής στην Αντιόχεια παρουσιάζονταν θεάματα με ημίγυμνες ηθοποιούς (μίμους και παντόμμους) να κολυμπούν στο νερό³⁷. Ο σκανδαλώδης και φιλήδονος χαρακτήρας της πανηγύρεως προκαλούσε την οργή τόσο χριστιανών όσο και εθνικών της πόλης, όπως του ρήτορα Λιβάνιου, του αυτοκράτορα Ιουλιανού, του Ιωάννη Χρυσόστομου και του Σεβήρου Αντιοχείας. Ο ίδιος λόγος μάλιστα οδήγησε στην καθολική απαγόρευση της λαϊκής ανοιξιάτικης γιορτής σε ολόκληρη την Ανατολή, αλλά και τις αλληπάλληλες αναιρέσεις τους από αυτοκράτορες του 4ου και 5ου αιώνα –υποθέτει κανείς, υπό την πίεση των επαρχιωτών, κάτι που συνεπαγόταν και τη συνέχιση των κατά τόπους αυτοκρατορικών επιχορηγήσεων³⁸. Ας σημειωθεί τέλος ότι, όσον αφορά τον εορτασμό του Μαΐουμά στην πόλη της Γάζας, έχει υποστηριχτεί ότι συνέπιπτε με τη λεγόμενη *ἡμέραν τῶν ῥόδων* ή ακόμη, ότι ο τοπικός Μαΐουμάς

35. N. BELAYCHE, Une panégyrie antiochéenne: le Maïouma, *Topoi. Orient-Occident. Supplément 5*, Paris 2004, 401-415 (“la réjouissance de l’eau”).

36. Ιωάννης Μαλάλας, *Χρονογραφία*, έκδ. I. THURN, *Ioannis Malalae, Chronographia* [CFHB 35], 216.33 κ.ε., 282.39-283.42.

37. Αμφιβολίες ως προς τη κυριολεκτική χρήση των περιγραφών αυτών του Ιωάννη Χρυσόστομου (*hom. 7 in Mt*): A. G. RETZLEFF, John Chrysostom’s Sex Aquarium: Aquatic Metaphors for Theater in Homily 7 on Matthew, *Journal of Early Christian Studies* 11.2 (2003), 195-207.

38. MENTZU-MEIMARE, Der XAPIEΣTATOS MAΪOYMAS, 64

αποτελούσε το εορταστικό τμήμα μιας τοπικής χριστιανικής πανήγυρης εις μνήμην των μαρτύρων. Ωστόσο και οι δύο ταυτίσεις δεν πρέπει να θεωρούνται βέβαιες³⁹.

Είναι ωστόσο σημαντικό ότι η τέλεση του Μαΐουμά μαρτυρείται αρκετά μεταγενέστερα, τον ύστερο 8ο αιώνα στην Κωνσταντινούπολη, κατά την τελετή θριάμβου του αυτοκράτορα Λέοντα Δ΄ κατά των Αράβων το έτος 778. Ο Μαΐουμάς αυτός, αναφέρουν οι πηγές, πραγματοποιήθηκε στο λεγόμενο *δημόσιον λουτρὸν τοῦ Ταύρου*, αλλιώς *Σοφριανῆ*⁴⁰. Ξανά, τον 9ο αιώνα, πληροφορούμαστε ότι ο αυτοκράτορας Μιχαήλ Α΄ *ἐποίησεν μαΐουμάδες*, στη θρακική πόλη της Ηράκλειας μετά τη σύναψη ειρήνης με τους Βουλγάρους τον Μάιο του έτους 803⁴¹. Είναι σαφές από τα παραπάνω ότι ο Μαΐουμάς επιβίωνε αρκετούς αιώνες μετά τον εκχριστιανισμό της αυτοκρατορίας διατηρώντας τα βασικά χαρακτηριστικά του: το υγρό στοιχείο και τον εορταστικό χαρακτήρα του, τον μήνα Μάιο και ακολούθως, τα παραθαλάσσια τραπεζώματα και το μουσικοχορευτικό περιεχόμενο. Το γεγονός αυτό ενισχύει κατά τη γνώμη μου σημαντικά την υπόθεση εργασίας εδώ, την επιβίωση δηλαδή των λαϊκών στοιχείων των μαγιάτικων γιορτών του Μαΐουμά στα έθιμα του τριημέρου του Αγίου Πνεύματος στις παράλιες πόλεις της Κύπρου, μετά από εννέα περίπου αιώνες σιωπής των πηγών.

39. Προκόπιος Γάζης, *Επιστ.* 77 (έκδ. Α. GARZYA - R. J. LOENERTZ *Epistolae et declamationes*, Ettal 1963). E. AMATO, Procopio e il dies rosarum: eros platonico, agape cristiana e rappresentazioni pantomimiche nella Gaza tardoantica, στο: E. AMATO (επιμ.), *Rose di Gaza: gli scritti retorico-sofistici e le Epistole di Procopio di Gaza* [Hellenica 35], Alessandria 2010, 56-70. F. CICCOLELLA, Träumen von Maiouma: Wirklichkeit und Einbildung in den Briefen des Prokop von Gaza, *Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte* 111 (2016), 69-84

40. Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, έκδ. C. DE BOOR, *Theophanis Chronographia*, Leipzig 1883, 451,25-27. Σχολιασμός: MENTZU-MEIMARE, Der ΧΑΡΙΕΣΤΑΤΟΣ ΜΑΪΟΥΜΑΣ, 64-5. Ωστόσο, οι Mango & Scott (C. MANGO, R. SCOTT (επιμ.), *The Chronicle of Theophanes Confessor. Byzantine and Near Eastern History AD 284-813*, Oxford 1997, AM 6270, σελ. 623, σημ. 9) εξηγούν εδώ τη φράση *ποιήσας Μαΐουμάν* ως “distributed rewards”.

41. Scriptor Incertus, *De Leone Armenio* [CSHB], 336-7 (*ποιούντες μαΐουμάδας*). Πβλ. Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, 500 και τον σχολιασμό: MENTZU-MEIMARE, Der ΧΑΡΙΕΣΤΑΤΟΣ ΜΑΪΟΥΜΑΣ, 66.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Το ζήτημα των παγανιστικών επιβιώσεων σε λαϊκά έθιμα νεότερων περιόδων παρουσιάζει σειρά από μεθοδολογικές δυσκολίες, μεταξύ των οποίων η ιδιαίτερος συχνή απουσία πληροφοριών για τις συνθήκες μετάβασης και αναβάπτισης των στοιχείων αυτών κατά την κρίσιμη περίοδο του εκχριστιανισμού τους ή η έλλειψη οποιωνδήποτε πληροφοριών για μακρά χρονική περίοδο αιώνων μέχρι την εκ νέου καταγραφή τους. Παράλληλα, η ιδεολογική χρήση τέτοιων πιθανών επιβιώσεων ως προς το ζήτημα της συνέχειας ή ασυνέχειας του ελληνικού έθνους σε σχέση με την κλασική αρχαιότητα έχει αποτελέσει γόνιμο πεδίο προβληματισμού μεταξύ λαογράφων, ιστορικών και ανθρωπολόγων⁴². Με βάση την υπόθεση εργασίας που προτείνεται εδώ, το διάστημα των τουλάχιστον εννέα αιώνων μεταξύ της τελευταίας αναφοράς του εορτασμού του Μαΐουμά στο Βυζάντιο και του περιηγητή Roscoe είναι ομολογουμένως μακρύ, ενώ στην περίπτωση των Ροσαλίων η υπόθεση της συνέχειας με το ρωμαϊκό/βυζαντινό παρελθόν παρουσιάζει μεν μικρότερα χρονολογικά χάσματα αλλά εξίσου σοβαρά προβλήματα. Από την άλλη, η καθολική πεποίθηση του ντόπιου χριστιανικού πληθυσμού από τις πρώτες κιόλας σχετικές αναφορές ότι τα έθιμα του Κατακλυσμού δεν συνδέονταν με την χριστιανική παράδοση, αλλά με αρχαίες παγανιστικές επιβιώσεις, δεν είναι αδόκιμη. Αν και η πεποίθηση αυτή ενισχυόταν ενίοτε από την προσπάθεια ταύτισης των κατοίκων του νησιού με την αρχαιότητα, τόσο από τους ίδιους όσο και από εξωτερικούς παράγοντες, η περίπτωση της πλήρους αναβίωσης αρχαίων εθίμων στην περίπτωση αυτή θα πρέπει να αποκλειστεί. Είναι επίσης ενδιαφέρον ότι δεν υπάρχει οποιαδήποτε αναφορά που να συνδέει τα έθιμα αυτά με τους Βενετούς επικυρίαρχους του νησιού, εάν σκεφτούμε μάλιστα τη μακρά παράδοση σε ανοιξιάτικα έθιμα και εορτασμούς συνδεδεμένων με τη θάλασσα (π.χ. τον *Sposalizio del Mare*) της Γαληνότατης αλλά και

42. Ενδεικτικά, Μ. HERZFELD, *Πάλι Δικά Μας. Λαογραφία, Ιδεολογία και η Διαμόρφωση της Σύγχρονης Ελλάδας* (μετ. Μ. ΣΑΡΗΠΙΑΝΝΗΣ), Αθήνα 2002. Τ. GREGORY, *The Survival of Paganism in Christian Greece: A Critical Essay*, AJP 107.2 (1986), 229-242. Σ. VRYONIS, *Religious changes and patterns in the Balkans, 14th-16th centuries*, στο: H. BIRNBAYM - S. VRYONIS (επιμ.), *Aspects of the Balkans. Continuity and Change*, The Hague - Paris 1972, 151-176.

τη σκόπιμη σύνδεση της Βενετίας με την Κύπρια Αφροδίτη από τους Βενετούς εκπροσώπους της στο νησί⁴³. Σε κάθε περίπτωση, αποτελεί – κατά τη γνώμη μου – σημαντικό πλεονέκτημα της παρούσας υπόθεσης ότι και οι δύο γιορτές που αναγνωρίζονται εδώ ως ο πυρήνας των νεότερων εορτασμών, είχαν αποβάλει τον θρησκευτικό τους χαρακτήρα και μετατραπεί ήδη κατά την ύστερη αρχαιότητα σε ανοιξιάτικες λαϊκές πανηγύρεις, με αποτέλεσμα να επιβιώνουν πολλούς αιώνες αργότερα, έχοντας παράλληλα αποφύγει τη συστηματική καταστολή των αρχαίων λατρειών από τις αυτοκρατορικές και εκκλησιαστικές αρχές. Το γεγονός αυτό μαζί με τις σημαντικές ομοιότητες καθώς και τη στενή χρονική συνάφεια που οι γιορτές αυτές παρουσιάζουν σε σχέση με τα έθιμα του Κατακλυσμού ενισχύουν σημαντικά την παρούσα υπόθεση, ειδικά σε σχέση με τις προηγούμενες, όπου η σύνδεση με το παρελθόν είναι ακόμα πιο προβληματική. Η απόπειρα των Χατζιωάννου και Πούχνερ να προσεγγίσουν το παράδειγμα της Κύπρου ως επιβίωση ενός αρχαίου δρώμενου στο σύνολό του παρουσιάζει προβλήματα. Οι κύριες αδυναμίες των υποθέσεων αυτών είναι η μη εποχική συνάρτηση και ο διαφορετικός χαρακτήρας τους σε σχέση με τον Κατακλυσμό αντίστοιχα, ο οποίος δεν φαίνεται να σχετίζεται με τις ψυχές των νεκρών και των λουλουδιών, κοινός παρονομαστής των δρωμένων που συγκεντρώνει ο Πούχνερ⁴⁴.

43. A. PAPADAKI, *Ceremonie pubbliche e feste a Cipro veneziana: dimensioni sociali ed ideologiche*, στο: *I Greci durante la venetocrazia: Uomini, spazio, idee (XIII-XVIII sec.)*, *Atti del Convegno Internazionale di Studi (Venezia, 3-7 dicembre 2007)*, Venezia 2009, 381-394. L. CALVELLI, *Archeology in the service of the Dominante: Giovanni Matteo Bembo and the Antiquities of Cyprus*, στο: B. ARBEL et al. (επιμ.), *Cyprus and the Renaissance (1450-1650)*, Turnhout 2012, 19-66. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Cipro e la memoria dell'antico fra medioevo e rinascimento. La percezione del passato romano dell'isola nel mondo occidentale*, Venezia 2009.

44. Στο ρωμαϊκό κυπριακό/αυτοκρατορικό ημερολόγιο ο μήνας Άφροδίσιος, ο οποίος είναι πολύ πιθανό να συνδέεται με την παγκύπρια λατρεία της Αφροδίτης στο πιο σημαντικό ιερό της στην Παλαίπαφο, αντιστοιχεί με τον Σεπτέμβριο: T. B. MITFORD, *Roman Cyprus*, στο: H. TEMPORINI (επιμ.), *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt: Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung* II. 7.2, *Politische Geschichte (Provinzen und Randvolker. Griechischer Balkanraum; Kleinasien)*, Berlin – New York 1980, 1360-1. Σύμφωνα με την επικρατέστερη ερμηνεία της λεγόμενης πινακίδας Bulwer από την Ακανθού (5ος αι. π.Χ.), οι μήνες Άφροδίσιος και Διονύσιος τοποθετούνται την άνοιξη: O. MASSON, *Les inscriptions chypriotes syllabiques*, 2η έκδ., Paris 1983, αρ. 327 με παλαιότερη

Όσον αφορά τη λατρεία των ψυχών, τα έθιμα της Πεντηκοστής της Κύπρου παρουσιάζουν, όπως είδαμε, σημαντικές ομοιότητες με εκείνων άλλων περιοχών του ελληνικού κόσμου, όπου η ανίχνευση αρχαίων δοξασιών και συνηθειών έχει υποστηριχτεί επανειλημμένως. Η θάλασσα ως σημείο αναφοράς λαϊκών εθίμων σε παράλιες περιοχές συναντάται και αλλού κατά την εορτή της Αναλήψεως και των Θεοφανίων, αλλά εδώ απουσιάζει οποιαδήποτε συσχέτιση με το θρησκευτικό τυπικό⁴⁵. Φαίνεται λοιπόν πως οι απόηχοι μιας λαϊκής ανοιξιάτικης γιορτής με έμφαση στη θάλασσα εγκοιλώθηκαν από το χριστιανικό εορταστικό ημερολόγιο της Πεντηκοστής, συνάπτοντας τα μέρη ενός εορταστικού τριημέρου, τόσο θρησκευτικού, όσο και φολκλόρ. Ως προς τη νεότερη ονομασία της ανοιξιάτικης θαλασσινής γιορτής της Κύπρου μόνο υποθέσεις μπορεί να κάνει κανείς. Θα μπορούσε να είναι ένας επεξηγηματικός όρος που απέδωσαν οι χριστιανοί σε ένα ευετηριακό έθιμο που κληρονόμησαν και δεν μπορούσαν να κατανοήσουν πλήρως⁴⁶. Δεν αποκλείεται επίσης η σύνδεση των εορτασμών με την Αφροδίτη, όπως μαρτυρείται από τον Roscoe και τους μετέπειτα, να είναι επίσης καινοφανής και να οφείλεται στην αρχαιογνωστική αφύπνιση των ξένων επικυρίαρχων και των Κυπρίων υποτελών τους από την Αναγέννηση και εντεύθεν.

Εν κατακλείδι, αν γίνει πλήρως δεκτή η υπόθεση που στοιχειοθετήσαμε παραπάνω, θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι ο κυπριακός Κατακλυσμός ως επιβίωση του ρωμαϊκού Μαΐουμά και των Ροσαλιών και παρά την απώλεια της ονομασίας τους, αποτελεί, μαζί με τις ρωμαϊκές Καλένδες, μοναδικά παραδείγματα αρχαίων εορτών, οι οποίες, αφού εξαπλώθηκαν μαζικά στο ανατολικό κομμάτι της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας την ύστερη αρχαιότητα και επιβίωσαν κατά

βιβλιογραφία. Αρχαίες λατρείες κατά την ύστερη αρχαιότητα: G. DELIGIANNAKIS, *The last pagans of Cyprus: prolegomena to a history of transition from polytheism to Christianity*, στο: M. HORSTER – S. ROGGE – D. NIKOLAOU (επιμ.), *Church Building in Cyprus (4th to 7th Centuries) – a Mirror of Intercultural Contacts in the Eastern Mediterranean*, Münster 2018, 26-29.

45. ΜΕΓΑΣ, *Έλληνικά έορταί* (σημ. 28), 205.

46. Το ρήμα κλύω και τα παράγωγά του εμφανίζονται μεταξύ των επιθετικών προσδιορισμών της Κύπρου (*πολύκλυστος*, *περίκλυστος*) σε αρχαίες πηγές: Όμηρος, *Όδυσ.* 6.204-5. Ησίοδος, *Θεογονία* 199. Διονύσιος, *Περίηγ.* 509.

τους βυζαντινούς χρόνους, παρέμειναν ζωντανές μέχρι σήμερα⁴⁷. Είναι τέλος σημαντικό να επισημάνουμε ότι οι εορταστικές εκδηλώσεις του Κατακλυσμού από την πρώτη σωζόμενη μαρτυρία τους στα μέσα του 18ου αι. και μέχρι σήμερα, δεν παρέμειναν αναλλοίωτες, αλλά υπέστησαν αλλαγές όχι μόνο ως προς το περιεχόμενό τους, αλλά και τον τρόπο με τον οποίο τις αντιλαμβάνονταν οι λόγιοι παρατηρητές τους.

47. Για τις Καλένδες κατά τη βυζαντινή περίοδο και την περαιτέρω επιβίωσή τους, βλ. Α. ΚΑΛΔΕΛΛΗΣ, *The Kalends in Byzantium, 400-1200 AD. A New Interpretation*, *Archiv für Religionsgeschichte* 13.1 (2012), 187-204.

THE LATE ROMAN ORIGIN OF THE CYPRIOT *KATAKLYSMOS* FESTIVITIES

It is here argued that the three-day festivities of the Holy Spirit/Pentecost in Cyprus, known as *Kataklysmos*, being first reported by the mid-18th century and being celebrated up to our days, have their roots in Late Roman festivals: namely, the Rosalia, dedicated to the dead's memory and the spring festival of Maioumas, associated with the sea. Apart from striking similarities with the Pentecost celebrations, both festivals (in a depaganised form) survived into the Byzantine times. Together with Pentecost, they were celebrated at around the same time of the year. Previous theories regarding the possible roots of these folklore customs are here challenged.